

BROER OF ZUS, DE MATCH VAN JE LEVEN

Gezinnen, Relaties en Opvoeding

nr. 7

Reekscoördinatie

Kathleen Emmery, Tanja Nuelant, Kristien Nys, Wim Peersman,  
Alexandre Reynders & Joris Van Puyenbroeck

Ook in deze reeks:

Nr. 1 – Dirk Luyten, Kathleen Emmery & Eline Mechels (Red.)

*Zoals het klokje thuis tikt. Samenhuizen van volwassen kinderen met hun ouders*

Nr. 2 – Dirk Luyten

*Bemoeien met gezinnen. Inleiding tot het gezinsbeleid in Vlaanderen*

Nr. 3 – Dirk Luyten, Hans Van Crombrugge & Kathleen Emmery (Red.)

*Het gezin in Vlaanderen 2.0. Over het eigene van gezinnen en gezinsbeleid*

Nr. 4 – Kathleen Emmery & Dirk Luyten (Red.)

*Partners in tijden van ouderschap. Ouders en relaties in gezinnen vandaag*

Nr. 5 – Mieke Groeninck, Patrick Meurs, Dirk Geldof, Claire Wiewauters,

Kaat Van Acker, Ward De Boe & Kathleen Emmery

*Veerkracht in beweging. Dynamieken van vluchtelingengezinnen versterken*

Nr. 6 - Kathleen Emmery, Joris Van Puyenbroeck & Gianni Loosveldt (red.)

*In verband met gezinnen. Het gezinsperspectief in beleid en praktijk*

Al het mogelijke werd gedaan om de informatie in dit boek zo juist en actueel te maken als kan.  
Auteurs of uitgever kunnen niet verantwoordelijk gesteld worden voor mogelijke nadelen die  
lezers door eventuele onvolkomenheden in het boek zouden ondervinden.

Kathleen Emmery & Gianni Loosveldt (red.)

# **BROER OF ZUS, DE MATCH VAN JE LEVEN**

Fairness in siblingrelaties

Garant

---

Antwerpen-Apeldoorn

# Verwantschap als vriendschap/ vriendschap als verwantschap: een antropologisch perspectief op siblings in Ghana

Sjaak van der Geest

## 3.1 Inleiding

Ik schrijf deze beschouwing over siblings in een andere cultuur vanuit een ‘ik-perspectief’ omdat dit in de keuze, beleving en interpretatie van antropologisch onderzoek van cruciaal belang is. Mijn persoonlijke biografie, het gezin waarin ik ben opgegroeid en mijn ervaringen met broers en zussen hebben de keuze van mijn onderzoek mede bepaald en vormen de bron van waaruit ik mensen in een andere cultuur zoals Ghana tegemoet treed en tracht te begrijpen. Introspectie en subjectiviteit zijn geen ‘foute’ begrippen in antropologie, maar juist onmisbaar gereedschap om een goed gesprek te voeren. Als ik niet in een gezin met siblings was opgegroeid, zou mijn onderzoek een stuk lastiger geweest zijn en minder betrouwbaar. Het onderzoek waarop deze bijdrage gebaseerd is, bestond vooral uit praten met mensen over onderwerpen die wij (zij en ik) belangrijk vonden en deelden. Tot zover mijn ‘methodologische’ inleiding.

Is een hoofdstuk over siblings in Ghana zinnig in een boek dat gaat over fairness naar en tussen siblings in België (en Nederland)? Ik denk van wel, want kennisnemen van andere manieren van leven leert ons onze eigen maatschappij en gewoontes beter te kennen. “Wie één cultuur kent, kent er geen”, zegt een oude wijsheid. Rondkijken in het huis van anderen is rondkijken in je eigen huis.



Ik ben opgegroeid in een Nederlands vroom-katholiek gezin met negen kinderen. Mijn moeder had als leefregel al haar kinderen gelijk te behandelen (fairness), maar wanneer wij als broers en zussen bij elkaar zijn, komen er eindeloos veel herinneringen boven die laten zien dat die regel in veel opzichten niet gevolgd werd. Mijn oudste broer moest slager worden om zijn vaders bedrijf later voort te zetten. Tot zijn dood heeft die broer zijn ouders (en indirect ons, zijn siblings) verweten dat wij mooi konden doorstuderen en hij in feite de kost moest verdienen om onze studie te betalen. Mijn oudste twee zussen wilden graag verder leren, maar dat mocht niet. Zij gingen na de 'huishoudschool' werken en leverden een groot deel van wat zij verdienden in bij onze ouders. Ik was op een na de jongste en hoewel onze moeder oprecht haar best deed mij en de broer boven mij gelijk te behandelen, is iedereen ervan overtuigd dat Sjaak 'voorgetrokken' werd op allerlei subtiële manieren waarover ik hier niet kan uitweiden. Omdat die broer en ik vaak ruzie hadden (jaloerie), besloot onze moeder onze verjaardagen op dezelfde dag te vieren en ons exact dezelfde cadeautjes te geven. Met mijn jongere zusje had ik geen goede relatie (althans in mijn herinnering, al heeft mijn moeder altijd volgehouden dat we heel lief met elkaar konden spelen). Zij verklikte alles wat wij verkeerd deden aan onze moeder. Kortom, ik heb mijn ervaringen met siblings, met een lieve maar dominante moeder en iets meer afwezige vader, met fairness en unfairness en met ruzie en jaloerie binnen het gezin. Met die biografische rugzak arriveerde ik in Ghana om onderzoek te doen naar conflicten in families waarvan veel antropologen in die tijd beweerden dat ze een toonbeeld van harmonie waren. Ik kon dat moeilijk geloven en mijn wantrouwen werd al na enkele weken beloond toen er een gigantisch conflict uitbrak in de familie waarbij ik in huis woonde. Maar laten we ons nu eerst op de siblings in Ghanese families concentreren. Dat conflict komt later ter sprake.

### 3.2 Siblings in Ghanese families

Het verslag van mijn bevindingen over siblingrelaties in het dorp waar ik bij elkaar ongeveer vier jaar gewoond heb, laat een zeer divers beeld zien. Het is onmogelijk om in algemene termen over broers en zussen te spreken, zoals dat ook het geval is in onze eigen samenleving. De ervaringen van mensen met betrekking tot broers / zussen verschillen afhankelijk van zaken als leeftijd, positie van de ouders, migratie, economische afhankelijkheid, levensfase en persoonlijk karakter. Daar staat tegenover dat de gesprekken, die ik gevoerd heb met veel mensen uit het dorp, wel laten zien hoe we die diversiteit kunnen begrijpen. De zwakte van mijn onderzoek is dat ik geen tabellen of percentages kan presenteren. De kracht – dat hoop ik althans – is dat ik mensen laat spreken over hoe zij hun leven met broers en zussen zien. Daar was ik vooral nieuwsgierig naar.

Op basis van die gesprekken besloot ik eerst een beeld te schetsen van hoe siblings van hetzelfde geslacht zich tot elkaar verhouden, en daarna omgekeerd, hoe broers en zussen met elkaar omgaan en wat ze van elkaar denken. Tot slot ‘filosofeer’ ik – of meer correct: laat ik anderen filosoferen – over wat mij het meeste interesseert: wat is nu het verschil tussen ‘sibling’ en ‘vriend(in)’ (cf. Van der Geest, 2013).

### 3.3 Broer tot broer, zus tot zus

De vraag van wie men het meest hield, of met wie men het meest optrok (zus of broer?) leidde tot levendige discussies met gedetailleerde verhalen over de kindertijd, de adolescentie en het leven na het huwelijk. Zij leverden een zeer divers beeld op. Het hing allemaal af van karakter en gedrag, van wie er toevallig in de buurt was en van leeftijdsverschillen. Die verscheidenheid werd treffend verwoord door een vrouw die haar echtgenoot in de stad achterliet om in het dorp voor haar bejaarde ouders te zorgen. Toen ik haar vroeg waarom zij en niet haar broers of zussen die taak op zich hadden genomen, stak zij haar hand op en spreidde haar vingers met de woorden “Alle vingers van een hand zijn verschillend.”

Bovendien veroorzaakten de Engelse termen ‘brother’ en ‘sister’ veel verwarring, in twee opzichten. Om te beginnen wordt in de lokale taal het woord *onua* voor zowel zus als broer gebruikt. De verwarring die daardoor ontstond, kon worden opgelost door een suffix toe te voegen aan *onua*: *onuaba* is zus, *onuabarima* broer. Een tweede – lastiger – probleem was dat *onua* niet alleen voor biologische broers en zussen wordt gebruikt maar ook voor neven en nichten en zelfs voor achterneven en -nichten en nog verder verwijderde verwanten. Alle ‘parallel cousins’ zijn *onua*, dat wil zeggen alle kinderen van de zussen en (matrilineaire) nichten van de moeder en alle kinderen van de broers en (patrilineaire) neven van de vader. In de antropologie wordt dit een classificatorisch systeem genoemd. Mensen maken vaak geen onderscheid tussen broers en zussen van dezelfde moeder en van een andere moeder. Als neven en nichten in hetzelfde huis opgroeien, wordt het onderscheid misschien helemaal niet gemaakt, wat de discussie zowel bemoeilijkt als verheldert, zoals we verderop zullen zien. Ik zal proberen te wijzen op een aantal trends in de gesprekken die we voerden.

Verschillende vrouwen zeiden dat ze hun zus(sen) aardiger vonden dan hun broer(s), omdat ze als zussen meer gemeen hadden. Ze praatten graag met hun zus over problemen en kwesties die hun als vrouwen en moeders aangingen, bijvoorbeeld het opvoeden van kinderen, keukenzaken, kleding, financiën, huwelijksprikelen. In dezelfde geest zeiden mannen dat ze meer gemeen hadden met hun broers en dat ze de zaken liever met hen bespraken. Een man zei:

*"Als man kun je elk probleem dat je hebt met je broer bespreken, maar niet met je zus. Je neemt je broer als je vriend. Bovendien reizen zusters met hun man naar een andere stad, zodat je misschien geen contact meer met ze hebt. Dus voor mij is een broer belangrijker dan een zus."*

Het hebben van gemeenschappelijke interesses en capaciteiten kan leiden tot wederzijdse hulp bij taken die genderspecifiek zijn. Een vrouw haalde aan hoe haar moeder hulp kreeg van haar zus bij het opvoeden van twee van haar kinderen. Of misschien moeten we het omdraaien en zeggen dat haar moeder haar zus hielp door haar twee van haar kinderen te geven:

*"Twee van mijn moeders zussen konden geen kinderen krijgen; een van hen zorgde voor mij en mijn zus. We bleven bij haar vanaf onze kinderjaren tot we gingen trouwen."*

Zowel mannen als vrouwen benadrukten dat spelletjes en andere activiteiten van kinds af aan geleidelijk meer genderspecifiek werden. Scheiding van seksen komt ook voor bij het werk dat jongens en meisjes in huis verrichten, al is dat onderscheid niet altijd strikt. Meisjes zullen eerder vegen, kookgerei en kleding wassen en afval naar de 'boiler' (vuilnisbelt) aan de rand van het dorp brengen. Jongens zijn meer bezig met wieden, zware lasten dragen en werk met dieren. De slaapregeling is een andere factor die bijdraagt aan de afbakening van broer en zus. Een man zei:

*"Mijn moeder had acht kinderen, van wie er slechts één een meisje was. Wij, de jongens, sliepen altijd samen in één kamer. Onze zus sliep altijd bij onze moeder." En hij vervolgde: "Omdat meisjes dicht bij de moeder staan, treden ze soms op als 'informanten' en rapporteren ze alles wat de jongens doen aan hun moeder."*

Opgroeien in deze Ghanese gemeenschap is – zoals overal – een proces van 'genderisering' dat jongens en meisjes langzaam uit elkaar drijft en de kloof tussen broers en zussen vergroot, wat volgens sommigen leidt tot nauwere relaties tussen siblings van hetzelfde geslacht. Maar dit is slechts één kant van de medaille. Gemeenschappelijke interesses en belangen, zoals siblings van hetzelfde geslacht kunnen hebben, kunnen ook tot concurrentie en gevoelens van jaloezie leiden als de een succesvoller is dan de ander. In feite kwamen conflicten en jaloezie tussen zusters vaak tijdens onze gesprekken naar voren. Hier is een fragment van een dergelijk gesprek tussen drie mannen (P., M., en B.) en mijzelf (Sj.):

*P.: Zussen in hetzelfde huis maken vaak ruzie. Vooral als ze kinderen krijgen en die beginnen te groeien, maakt elk van hen zich zorgen om haar eigen kinderen. Dit*

*veroorzaakt een verslechtering van hun relatie. Mannen zijn niet zo.*

*Sj.: Waarom zijn mannen niet zo? Maken ze zich geen zorgen over hun eigen kinderen?*

*P.: Mannen weten hoe ze met zo'n situatie om kunnen gaan, maar drie zussen van dezelfde moeder die in hetzelfde huis wonen ... Er gaat geen week voorbij zonder dat ze ruzie maken.*

*Sj. (tot M.): Ben je het eens met wat P. zegt?*

*M.: Ja, ik steun hem. Vrouwen die in hetzelfde huis blijven, of ze nu van dezelfde moeder zijn of niet, zullen ruzie maken en roddelen.*

*Sj. (tegen B.): Wat zeg jij hierover?*

*B.: Wat ze zeggen is waar. Als hun kinderen vechten, zal elke moeder haar eigen kind verdedigen ... Er zal nauwelijks vrede zijn als zussen bij elkaar blijven.*

Dit verdient enige uitleg. In Ghana is het tamelijk gewoon dat siblings ook na hun trouwen in het huis van hun matrilineaire familie blijven wonen, terwijl de partner bij zijn of haar familie woont. Vaak zijn ze ook niet 'echt' getrouwd of zijn ze gescheiden en keren met hun jongere kinderen terug naar het ouderlijk huis. In de huizen van het dorp trof ik vaak een bonte verzameling van verwanten aan (al of niet met aangetrouwden), zowel zonen van wie de jongere kinderen elders bij hun moeder woonden als dochters met kinderen. De vele variaties van woonpatronen van volwassen zonen en dochters zorgden er dus voor dat vele siblings ook na hun trouwen met kinderen onder één dak woonden.

Vrouwen koesteren langer wrok, zei een man, terwijl mannen ruzies bijleggen. Een andere man merkte op dat de relatie tussen zusters eerder verzuurt dan tussen broers. Men is geneigd deze uitspraken als mannelijk chauvinisme te verwerpen, maar vrouwen zeiden soortgelijke dingen. Om een van hen te citeren:

*"Als er veel zusters zijn, zijn er veel ruzies. Iedereen weet hoe vrouwen zijn. Als mijn broer me een 'cloth' [stuk textiel] geeft, zal een zus klagen dat hij er geen aan haar heeft gegeven."*

Heel opmerkelijk is dat siblings veel belang hechten aan senioriteit. De jongere moet 'respect' tonen voor de oudere (*panyin*). Als om de een of andere reden de jongere meer respect afdwingt dan de oudere (bijvoorbeeld vanwege hoger onderwijs, meer zakelijk succes of grotere populariteit), staat de relatie onder druk. Hoewel jongere kinderen veel privileges van hun ouders genieten, zijn ze ondergeschikt aan hun oudere broers en zussen en moeten ze hen helpen met huishoudelijke taken zoals vegen en water halen. In ruil daarvoor verwachten de junioren dat hun oudere broers en zussen hen verdedigen bij een ruzie en hun eten geven of geld om hun schoolgeld te betalen. Jonge kinderen wordt geleerd hun oudere broers en zussen te

respecteren. De eerstgeborene wordt beschouwd als het hoofd van de andere kinderen in huis; hij heeft het recht om een jongere broer of zus te straffen of te berispen. Dat verantwoordelijkheidsgevoel voor jongere broers en zussen begint al vroeg in het leven: oudere kinderen zorgen voor jongere broers en zussen, dragen ze en geven ze instructies. Bijna komisch vond ik dat het onderscheid senior en junior zelfs op tweelingen wordt toegepast.

Het delen van interesses en het hebben van gezamenlijke ideeën en ervaringen lijkt in eerste instantie een gunstige voorwaarde die een nauwe band tussen siblings van hetzelfde geslacht bevordert, vooral onder zussen. Juist die toestand is echter ook een potentieel risico dat de relatie kan verstoren en intieme siblings in rivalen verandert die vechten om dezelfde materiële of sociale belangen. Talrijke spreekwoorden, die meestal verwijzen naar hekserij, benadrukken dat nabijheid inherent dubbelzinnig is en kan veranderen in vijandigheid en jaloezie. Een van die spreekwoorden luidt: “Het is het insect in je eigen kleding dat je bijt”. Juist vanwege deze risicovolle nabijheid dachten de meeste mensen met wie ik sprak dat meer afstand tussen broers en zussen in feite meer ruimte gaf aan wederzijdse genegenheid en levenslange verbondenheid dan relaties tussen siblings van hetzelfde geslacht.

Het is maar een kleine stap van de hierboven genoemde jaloezie naar verdenkingen en beschuldigingen van hekserij. Hekserij (*bayie*) is een bovennatuurlijke kracht die vele soorten van onheil en vernietiging kan brengen, vooral tussen familieleden die elkaar goed kennen en dagelijks met elkaar omgaan. Juist omdat men elkaar goed kent, kan de heks grote schade aanrichten bij de ander. De nauwe contacten tussen siblings die elkaars rivalen zijn, kunnen, zoals we eerder zagen, tot afgunst opwekken die in het uiterste geval ziekte of zelfs dood tot gevolg kan hebben. Het geloof in de destructie van de heks – de verborgen vijand in het hart van de familie – toont de ambiguïteit die inherent is aan nauwe familierelaties, vooral ook tussen siblings waar rivaliteit te verwachten is. Het huis (*home*) dat geacht wordt een haven van veiligheid te zijn, kan juist het grootste gevaar herbergen.

### 3.4 Broer tot zus, zus tot broer

De meeste vrouwen spraken hartelijk over hun broers, vooral degenen die nadrukkelijk verklaarden dat zusters in één huis ruzie betekende. Ze hielden van hun broers omdat ze meer bereid waren hen te helpen en vrij waren van rivaliteit en jaloezie. Een vrouw zei:

*“Mannen staan dicht bij mij dan vrouwen. Als er iets te doen is, zullen de mannen het doen. Als er een probleem is in het huis en de mannen geen geld hebben, zullen ze advies geven, wat vrede brengt in de familie ... Toen de mannen zagen*

*dat dit huis te klein was en ze het moeilijk vonden om een slaappleats te vinden, brachten ze geld en breidden het huis uit."*

Een oudere vrouw was heel openhartig over haar voorkeur voor broers. Ze had zich haar hele leven tot mannen aangetrokken gevoeld.

*"Als je vrouwen [zusters] vertelt: laten we dit of dat doen, dan zullen ze 'nee' zeggen, hoewel ze weten dat dit het beste zou zijn om te doen. Als er iets moet gebeuren, waarom vraag je het dan niet aan een man? Vrouwen zijn het onderling niet eens. Eerlijk gezegd vind ik mijn broers leuker dan mijn zussen. Als ik mijn doos open en mijn oude foto's tevoorschijn haal, zul je zien dat veel van hen mijn broers en ik zijn. Ik heb nooit een foto gemaakt met mijn zussen [ze had drie zussen]."*

Ze herinnerde zich de speciale genegenheid die ze had voor haar neef [de zoon van moeders broer] die bij haar moeder kwam wonen en als een broer werd:

*"Er was geen verschil tussen hem en mijn echte broers. Veel mensen dachten dat we van dezelfde moeder en vader waren. Ik was dicht bij hem omdat hij luisterde naar wat ik zei en ik luisterde ook naar wat hij zei. Toen hij naar Accra ging om te werken, gaf ik hem acht shilling [terwijl op dat moment het transporttarief naar Accra slechts vier shilling was]. Ik zei hem dat hij me moest informeren wanneer hij geld nodig had. Ja, ik hield meer van mannen dan van vrouwen."*

Broers blijven meestal erg bezorgd over het welzijn van hun zus nadat ze getrouwd is. Het feit dat het nageslacht van een man – volgens het matrilineaire principe – loopt via de kinderen van zijn zus, versterkt die betrokkenheid nog, al verliest de matrilineaire traditie geleidelijk wel invloed.

*"Als de man van je zus haar slaat of iets anders aandoet, komt ze naar haar ouderlijk huis om hulp te vragen. Dat is de reden dat mannen kunnen ingrijpen als hun zusters niet goed worden behandeld in het huwelijk."*

Omgekeerd, als het huwelijk van een zuster 'te succesvol' is en haar naar de kant van haar man trekt, weg van haar broer, kan de broer besluiten tussenbeide te komen om haar terug te trekken naar haar matrilineaire familie (*abusua*). De *abusua* is belangrijker dan de echtgenoot. Een veel gebruikt spreekwoord zegt "Het huwelijk is 'laten we een stukje gaan wandelen'", wat zoveel wil zeggen als: de *abusua* is permanent, daar ben je voor altijd lid van; het huwelijk is maar tijdelijk. Het conflict waarmee mijn onderzoek in 1971 begon, is een dramatisch gevolg van dat spanningsveld. De relatie tussen een vrouw en haar echtgenoot was heel hecht. Ze deden

alles altijd samen. Toen er een conflict uitbrak tussen haar man en het familiehoofd dat haar classificatorische broer (*onua*) was, koos ze de kant van haar man, tot ontzetting en woede van haar 'broer'. Toen ze twee jaar later plotseling stierf, weigerde de broer haar te begraven omdat ze 'niet langer zijn zus' was. Een gerespecteerde oudere man maakte toen de volgende opmerking:

*"Zij maakte de grote fout om haar man en niet haar broer te steunen. Dit is onvergeeflijk. Zelfs als de broer het helemaal bij het verkeerde eind had, zou ze hem toch moeten steunen tegen haar man."*

Het conflict woedde twee dagen en het hele dorp was in rep en roer. Mensen kwamen en gingen om te pleiten voor de ene of andere partij, want de weigering het lichaam van een familielid te begraven zou een onvoorstelbare schande zijn. Nadat de echtgenoot, namens zijn overleden vrouw, diep door het stof was gegaan en boetes had betaald, liet het familiehoofd zich vermurwen om het lichaam van de afvallige zus te laten begraven. Het conflict met zijn vele vertakkingen werd de rode draad van mijn onderzoek naar verdeeldheid in families, maar tegelijkertijd was het een overweldigend bewijs van het belang dat gehecht werd aan goede en blijvende relaties tussen siblings (Bleek, 1975).

De toewijding van broers aan hun zussen begint al op zeer jonge leeftijd. Jongens verdedigen hun zussen en vechten voor hen als hun onrecht wordt aangedaan of als ze valselyk van iets worden beschuldigd. Broers vinden het soms ook moeilijk om de vriend van hun zus te accepteren, vooral de eerste. Ze ervaren dit als een soort verraad en als het begin van het uit elkaar groeien. Zussen, van hun kant, tonen hun waardering voor hun broers via subtiele diensten, bijvoorbeeld door hun kleren te wassen of eten voor hen te koken. Als een broer in een meisje geïnteresseerd raakt, kan zijn zus hem helpen het meisje te benaderen en voor hem te bemiddelen.

Zoals we aan het begin van deze sectie hebben gezien, neemt men aan dat mannen over meer financiële middelen beschikken dan vrouwen en dat van hen wordt verwacht dat ze hun zusters helpen wanneer dezen in nood zijn. Het is een schande als een welgestelde man weigert zijn zus te steunen, zoals blijkt uit een oud Highlife-lied dat je nu nog kan horen uit de luidsprekers die bij winkels en op markten hun decibellen rondstrooien. Een vrouw klaagt over de weigering van haar rijke broer om haar te helpen. Het nummer is een negatieve bevestiging dat broers hun zus zouden moeten blijven steunen.

*Mijn naam is voor niets aan hem verbonden.  
Mijn broer ... hij slaapt op duizenden en duizenden ...  
Als mensen me zien, wijzen ze met hun vinger naar me,  
En zeggen: Deze vrouw is de zus van een rijke man.  
Mijn naam is voor niets aan hem verbonden.*

Het huwelijk kan een breekpunt in de relatie van broers en zussen met zich mee brengen, zoals we gezien hebben in het eerder beschreven conflict. Dat heeft vooral twee oorzaken. De belangen van gehuwden verschuiven geleidelijk van broers en zussen naar de nieuwe partner en de kinderen in het eigen gezin. Bovendien kan het huwelijk ook een geografische verplaatsing inhouden, waardoor de sibling uit zicht raakt. Dit zijn vooral ontwikkelingen van de laatste paar decennia. Verschillende van mijn Ghanese vrienden gaven aan dat reizen en elders wonen een einde maken aan hun nauwe band met een broer of zus. Die emotionele verschuiving tijdens de levenscyclus werd goed uitgedrukt door deze vrouw: *“Zodra we volwassen worden en trouwen, beginnen wij vrouwen aan onze kinderen te denken. We hechten ons aan hen en maken ons los van onze broers en zussen.”*

Maar die verplaatsing kan na verloop van tijd worden teruggedraaid. Dezelfde vrouw vervolgde: *“Er ontstaat verdeeldheid wanneer kinderen opgroeien. Op dat moment komen we weer dicht bij onze broers en zussen.”* De reden voor die terugkeer naar de broer is, zoals we hebben gezien, dat men aanneemt dat broers meer bereid zijn om buiten hun kerngezin te denken en hun rol als broer hervatten. Zussen profiteren graag van de vrijgevigheid van hun broer. Maar aan beide kanten blijft het wantrouwen. Een spreekwoord luidt: *“Als je zegt dat je zus van je houdt, wacht dan tot haar kinderen volwassen zijn.”* De impliciete betekenis van het spreekwoord is dat de zus waarschijnlijk nog steeds haar kinderen zal verkiezen boven haar broer.

Waar de hechte band tussen een broer en een zus het huwelijk van de zus overleeft, kan zich een ander probleem voordoen. De broer kan vast komen te zitten tussen zijn zus en zijn vrouw, en wordt ‘slachtoffer’ van een ander soort rivaliteit. De ‘zuivere’ relatie tussen broer en zus raakt zo verstrikt in tegenstrijdige aanspraken en belangen en zal de broer dwingen de ene of de andere kant te kiezen.

We moeten de broer-zusrelatie echter niet te idealistisch opvatten. Het is ook een praktische aangelegenheid die zijn oorsprong vindt in zeer alledaagse omstandigheden. De meest doorslaggevende – en meest voor de hand liggende – kan de fysieke nabijheid of beschikbaarheid van een broer of zus zijn. Een intense en blijvende broer-zusliefde kan ontstaan als de twee toevallig in elkaars nabijheid verkeren. Dat idee wordt mooi verwoord in een spreekwoord: *“De zus of broer van een vogel is degene die op dezelfde tak zit.”*

### 3.5 Siblingschap, vriendschap en huwelijk

Verwantschap en vriendschap hebben een paradoxale relatie. Ze zijn in één opzicht elkaars antipode, maar ze delen ook gemeenschappelijke gevoelens van erbij horen en genegenheid. Het lot kiest je broers en zussen, jij kiest je vrienden. Vriendschap lijkt vrijwillig, broer en zus worden je toebedeeld. Vriendschap heeft met het



huwelijk gemeen dat het een vrijwillige band is, maar in vriendschap zijn er geen religieuze en juridische regels, op grond waarvan het creëren, onderhouden en ontbinden van vriendschap een onderhandelbare onderneming wordt (Tillmann-Healy, 2003). In een lang gesprek vergeleek Kwame Opoku, een ouderling in het Ghanese dorp, siblings, huwelijk en vriendschap als volgt:

*"De inscriptie op mijn huis luidt: "Onipa nua ne nea one no ka" (De broer van een persoon is degene die van hem houdt). Als een broer niet van je houdt, kun je niets doen. Iemand die van je houdt, zou alles voor je moeten zijn. Hoe een broer ook is, je kunt hem niet afschaffen. Of een broer nu goed of slecht is, hij zal je in de toekomst opvolgen, maar een vriend zal dat nooit doen. Tegelijkertijd kan de genegenheid tussen vrienden dieper zijn dan de liefde tussen broers. Ik heb een vriend en de liefde tussen ons is specialer dan die tussen mijn broer en mij. Ik ben in staat om al mijn geheimen aan hem te onthullen, iets wat ik niet doe met mijn broer. Ik praat nauwelijks met mijn broer en soms eindigt ons gesprek in een ruzie. Mijn vriend en ik kunnen één bed delen, samen eten en zelfs baden met één emmer water, iets wat ik niet doe met mijn broer. Dit alles wordt uit liefde gedaan.*

*De liefde van vriendschap is de puurste omdat vrienden altijd bidden dat de ander niet doodgaat of in de problemen komt, zodat hun vriendschap lang zal duren. Maar het is de wens van sommige mensen dat hun broers sterven, zodat ze hun bezittingen kunnen erven. De liefde tussen broers is niet puur maar de liefde in vriendschap is diep en gelukkigmakend.*

*Vriendschap begint meestal terloops. Eerst zijn er begroetingen die later uitgroeien tot een gesprek. Daarna ontwikkelt het zich tot volledige vriendschap. Vriendschap kan eindigen wanneer de een de ander verlaat en naar een ver oord reist. Maar zelfs als zoiets gebeurt, kunnen vrienden hun vriendschap behouden door elkaar berichten te sturen. Vriendschap kan tot de dood duren. Ik heb zo'n vriendschap gezien. Ik had er zelf een. We kochten hetzelfde cloth. Ik informeerde hem over mijn liefdesaffaires met vrouwen en hij deed hetzelfde. Niemand van ons reisde zonder het de ander te vertellen. Ik was vreselijk verdrietig toen hij stierf.*

*Er zijn twee belangrijke oorzaken die een vriendschap kunnen opbreken: vrouwen en geld. Deze twee dingen brengen meestal een abrupt einde aan vriendschap. Wanneer zo'n diepe vriendschap verbroken wordt, is er weinig kans op verzoening.*

*Vriendschap kan iemands huwelijk bederven, vooral onder vrouwen. Vriendinnen praten over huishoudgeld en andere dingen die hun echtgenoten geven. De vrouw die denkt dat ze minder geld of kleding van haar man krijgt, kan kwade gevoelens jegens hem ontwikkelen wat tot een scheiding leidt.*

*Vriendschap tussen mannen kan ook een huwelijk bederven. Het hangt allemaal af van het karakter van de vriend. Als iemand een goed leven leidt en de vriend is ook goed, dan zal een vrouw nooit bezwaar maken tegen zo'n vriendschap. Als een vrouw hoort dat je problemen bespreekt met een vriend, bijvoorbeeld hoe je voor de kinderen moet zorgen of hoe je een winstgevende onderneming kunt opzetten, zal ze niet klagen, omdat het laat zien hoe goed de vriend is. Maar als je gesprek gaat over drinken en andere nutteloze dingen, zal dat de vrouw zorgen baren en dit kan tot echtscheiding leiden.*

*Ik zal je vertellen over mijn eigen vriendschap. Ik zag dat mijn vriend niet van roddelen hield en respectvol was. Ik zag ook dat hij hard werkte. Deze kwaliteiten trokken me aan. Sinds we onze vriendschap begonnen, hebben we het goed met elkaar gehad. We bespraken hoe we voor onze vrouwen konden zorgen. Mijn vrouw is zich bewust van al deze kwaliteiten in hem, dus ontvangt ze hem hartelijk wanneer hij hier is en voelt ze zich gelukkig als hij in de buurt is. Toen we jong waren, hielpen we elkaar bij het onderhouden van onze tuinen. Nu ik oud ben, kan ik niet meer naar het land, maar we bezoeken elkaar regelmatig voor een gesprek. Als we elkaar ontmoeten, eten we samen. Zelfs als ik er niet ben en er een probleem is met de kinderen, neemt mijn vrouw contact met hem op voor hulp... Een vriend is iemand met wie je geheimen deelt" (Atuobi, Boamah, & Van der Geest, 2005, pp. 33-35).*

Nu ik deze woorden na lange tijd weer lees, moet ik denken aan mijn Ghanese vriend die mij hielp bij mijn eerste onderzoek in het dorp. Toen ik hem jaren later bezocht stond hij er op dat ik de nacht samen met hem en zijn vrouw in één bed doorbracht. Net als de echtgenote van Kwame Opoku was zijn vrouw het daar roerend mee eens.

Filosofen, psychologen en ook antropologen hebben geprobeerd te wijzen op de onderscheidende verschillen tussen huwelijksliefde, seksuele liefde, verwantschap en vriendschap. Vriendschap staat los van verwantschapsbanden, zoals we hebben gezien, omdat het niet wordt ingekaderd door regels en rituelen, en niet gebaseerd is op gemeenschappelijke 'contractuele' belangen zoals economische zekerheid, inkomen en gedeelde verantwoordelijkheid voor kinderen. Bovendien is er geen seksuele aantrekkingskracht. Hoewel instituties als huwelijk en verwantschap aanzienlijk kunnen verschillen tussen culturen en klassen, lijkt het onderscheidende verschil van vriendschap breed van toepassing te zijn over sociale en culturele grenzen heen (zie Adams & Allan, 1998; Bell & Coleman, 1999; Desai & Killick, 2010). Het meest opvallende onderscheid lijkt te zijn dat vriendschap niet wordt omsloten door sociale en religieuze regels en sancties. Dat is natuurlijk niet helemaal waar; niets kan onaangetast blijven door de conventies en beperkingen van de omgeving. Maar in vergelijking lijkt vriendschap een relatief vrije geheelheid, die universeel wordt bewonderd en gekoesterd vanwege zijn belangeloosheid en vrijheid.

Het feit dat vriendschap ontsnapt aan de netten van de regels van de samenleving, geeft het een bijna utopische status en maakt het tot een fenomeen dat een alternatief biedt voor de Hobbesiaanse wereld waarin we leven. Vriendschap wordt gezien als onzelfzuchtig en belangeloos en heeft daarom geen behoefte aan formele regels zoals het huwelijk die vereist.

De Ghanese ouderling Kwame Opoku noemde vriendschap daarom een deugd die kostbaarder is dan verwantschap tussen broers en zussen. Toen hij de liefde voor zijn vrouw en zijn vriendschap met elkaar vergeleek, werd hij voorzichtiger en genuanceerder. Idealiter zouden echtelijke liefde en vriendschap samen moeten gaan en elkaar versterken, legde hij uit. Wat Opoku's verhandeling over liefde, verwantschap en vriendschap echter het meest waardevol maakt, is zijn welsprekende hereniging van deze drie onderscheidende soorten van menselijke verbondenheid. De openingszin van zijn antwoord op mijn vragen – "Iemands broer is degene die van hem houdt" – vat de kern van mijn betoog samen. Broers en zussen zijn meer dan een biologische band. Het onderscheid 'vrijwillig' versus 'toegeschreven' is te schematisch. De ervaring van broers en zussen zou meer een kwestie van keuze en persoonlijke voorkeur kunnen zijn dan de grammatica van verwantschap ons wil doen geloven. Vriendschap en broers en zussen raken op verschillende manieren met elkaar vermengd. Brain (1977, p. 16) is van mening dat alle relaties binnen onze verwantschapsgroep gebaseerd zijn op vriendschap en persoonlijke keuze. Men kiest een oom, een neef of nicht, zelfs een broer of zus om bevriend mee te zijn. De antropoloog Pitt-Rivers denkt in diezelfde richting:

*... ondanks de algemeen aanvaarde tegenstelling tussen de termen 'verwantschap' en 'vriendschap', is er ruimte voor varianten die beide begrippen gedeeltelijk overlappen. Aan de ene kant is er verwantschap: onbuigzaam, onvrijwillig, onveranderlijk, vastgesteld door geboorte en onderhevig aan de druk van 'het politiek-juridisch domein'. Daar tegenover staat vriendschap: puur en eenvoudig, wat in elk opzicht het tegenovergestelde is. Maar ook deze vriendschapsrelaties impliceren een morele verplichting om gevoelens te voelen – of op zijn minst te veinzen – gevoelens die het individu verplichten tot daden van altruïsme en vrijgevigheid (Pitt-Rivers, 1973, p. 90).*

Pitt-Rivers zegt hier dat een rigide analytisch onderscheid tussen vriendschap en verwantschap niet helpt om te begrijpen hoe verwantschap werkt. Vriendschap betreedt het domein van verwantschap. 'Ware verwantschap' wordt niet bepaald door geboorte, maar door moraliteit: vrijwillig altruïsme.

Een andere fascinerende overlap tussen verwantschap (siblingschap) en vriendschap is dat termen voor broers en zussen gebruikt worden in de communicatie tussen vrienden en geliefden. Om enkele wijd uiteenlopende voorbeelden te noemen:

Aasgaard (2004) bestudeerde de sibling-terminologie in de brieven van St. Paulus die 'broer' en 'zus' gebruikte om zijn volgelingen en vrienden metaforisch aan te spreken en te bevestigen. Kipp (1986) ontdekte dat geliefden in de Karo-Batak-cultuur in Noord-Sumatra termen tussen broers en zussen voor elkaar gebruiken. Jordan (1985) schrijft over de Chinese gewoonte van 'gezworen broederschap': een sterke vriendschap wordt omgevormd tot een broer- of zusrelatie om deze duurzamer en veiliger te maken. Cepatiene (2008) beschrijft hoe mensen die traumatische ervaringen deelden en elkaar hielpen te overleven in uiterst moeilijke omstandigheden broers en zussen voor elkaar werden.

Marshall pleit zelfs tegen een exclusief biologisch concept van verwantschap, gebaseerd op zijn onderzoek in de Truk-samenleving in Micronesië. Hij gebruikt de subtiele transformaties van vriendschap naar broer en zus als een voorbeeld. In hun overtuiging "*... bewijzen personen die voor elkaar zorgen en elkaar koesteren, daarmee hun verwantschap*" (Marshall, 1977, p. 657). Ze zijn een verbeterde vorm van verwantschap in de zin dat ze de zuiverste uitdrukking van 'broederliefde' in de Trukese cultuur mogelijk maken (Marshall, 1977, p. 649).

De paradox is dat mensen verwantschapstermen kiezen om liefde en genegenheid uit te drukken, kennelijk ervan uitgaande dat de ware liefde wordt gevonden in verwantschap, zoals tussen broers en zussen. Maar tegelijkertijd erkennen ze dat een vrijwillig gekozen relatie kostbaarder is en een diepere emotionele bevrediging met zich meebrengt dan een relatie die hun is 'aangedaan'. Het omgekeerde zou misschien logischer zijn: termen van liefde en vriendschap gebruiken om dierbare verwantschapsrelaties uit te drukken. Die meer 'logische' metaforische terminologie is echter nergens waargenomen, voor zover ik weet.

De band tussen siblings, en vooral tussen broers en zussen, lijkt het dichtst bij de puurheid en de bestendigheid van vriendschapsbanden te komen die mensen tijdens hun leven aangaan. Hoewel de relatie wordt opgelegd, omdat ze gebaseerd is op verwantschap, lijkt ze op de vriendschap die zich ontwikkelt onafhankelijk van verwantschapsregels en -verplichtingen. Vriendschap is vrij van belangen. Wederkerigheid wordt niet geteld of berekend in vriendschap, ook al kan ze niet zonder wederkerigheid (Killick, 2010). Op dezelfde manier, zo wordt aangenomen, bevinden broers en zussen zich in een positie waarin onvoorwaardelijke wederzijdse steun en liefde kunnen bestaan en groeien.

Vriendschap is meestal tussen personen van hetzelfde geslacht in tegenstelling tot de meeste seksuele relaties. Wat fascinerend is aan de broer-zusrelatie, is dat het een transgender band is zonder – in de meeste gevallen – enige seksuele implicatie. In die zin zou je die band inderdaad 'pure' liefde kunnen noemen, al ben ik me bewust dat woord 'puur' hier tot misverstand kan leiden.

Bovendien, ten slotte, duurt de broer-zusband een leven lang en doorloopt hij alle levensfasen. Hij kan gaandeweg van karakter veranderen zonder zijn fundamentele

wederzijdse genegenheid en toewijding te verliezen. In tegenstelling tot de huwelijks- of seksuele relatie die slechts een deel van iemands leven beslaat, kan de band tussen een broer en een zus levenslang bestaan.

### 3.6 Tot besluit

Net als vriendschap is een warme en sterke relatie tussen een broer en een zus een kans die men in het leven moet krijgen en grijpen en niet een natuurlijke vanzelfsprekendheid. Net als met cultuur in het algemeen, wordt de 'vriendschap' van siblings niet simpelweg gegeven, overgedragen en gedicteerd door biologie, traditie of een oudere generatie; het is een keuze die mensen maken en ontwikkelen gedurende hun hele leven.

Fairness ten opzichte van en tussen siblings is eveneens een opgave die men moet waarmaken en allerm minst een biologische vanzelfsprekendheid. Zoals overvloedig blijkt uit de diverse voorbeelden in mijn Ghanese etnografische observaties, is verwantschap – en siblingschap in het bijzonder – een uitermate ambigue menselijke conditie. Vertrouwdheid met elkaar kan niet alleen tot 'contempt' leiden, zoals het Engelse gezegde "Familiarity breeds contempt" suggereert, maar ook gevaar, afgunst en conflict veroorzaken. Bomen die dicht bij elkaar staan, schuren tegen elkaar, om nog één keer een Ghanees spreekwoord te citeren. Unfairness ligt altijd op de loer. Regels, tradities en rituelen mogen de gelijkwaardigheid van siblings verkondigen en trachten op te leggen, maar regels en hun culturele entourage zijn er om gebroken te worden, zoals antropologen ironisch betuigen. Ik heb getracht die uitdaging van fairness en siblingschap scherper in beeld te brengen via waarnemingen in een andere cultuur.

Dat brengt mij ten slotte tot de vraag die ik aan het begin van deze beschouwing opwierp: heeft het zin siblingrelaties in een andere cultuur te presenteren in een publicatie over siblings en fairness in onze eigen cultuur? In mijn antropologische carrière ben ik voortdurend getroffen door de gelijksoortigheid van mensen in de meest uiteenlopende culturen. Antropologie is lange tijd gedefinieerd als de studie van verschillende culturen of van verschillen tussen culturen. Maar de verrassing was keer op keer dat ik onder die vele verschillen een verbluffende gelijkenis van emotie en menselijkheid aantrof. Laat ik het meest 'exotische' voorbeeld nemen om deze bevinding te illustreren. De frequente verdachtmakingen en beschuldigingen van hekserij tussen siblings in 'mijn' Ghanese familie herken ik als de destructie die ook tussen siblings kan plaatsvinden in families in onze eigen maatschappij. Degene die het dichtst bij je staat, kan een levenslange vriend zijn maar ook de veroorzaker van levenslang verdriet, pijn en unfairness.

- Wolfinger, N. H. (1999). Trends in the intergenerational transmission of divorce. *Demography*, 36(3), 415-420. <https://doi.org/10.2307/2648064>
- Wolfinger, N. H. (2016). Beyond the Intergenerational Transmission of Divorce. *Journal of Family Issues*, 21(8), 1061-1086. <https://doi.org/10.1177/019251300021008006>
- Wood, J. T., & Inman, C. C. (1993). In a different mode: Masculine styles of communicating closeness. *Journal of Applied Communication Research*, 21(3), 279-295. <https://doi.org/10.1080/00909889309365372>
- Workman, J. (2017). Sibling additions, resource dilution, and cognitive development during early childhood. *Journal of Marriage and Family*, 79(2), 462-474. <https://doi.org/10.1111/jomf.12350>
- Zajonc, R. B., & Markus, G. B. (1975). Birth order and intellectual development. *Psychological review*, 82(1), 74. <https://doi.org/10.1037/h0076229>
- Zajonc, R. B., Markus, H., & Markus, G. B. (1979). The birth order puzzle. *Journal of personality and social psychology*, 37(8), 1325. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.8.1325>

### Hoofdstuk 3

- Aasgaard, R. (2004). My beloved brothers and sisters! Christian siblingship in Paul. Early Christianity in Context. *Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 265. T&T Clark.
- Adams, R., & Allan, G. (Red.) (1998). *Placing friendship in context*. Cambridge University Press.
- Atuobi, P., Boamah, A. O., & Van der Geest, S. (2005). *Life, love and death: Conversations with six elders in Kwahu-Tafo, Ghana*. Het Spinhuis.
- Bell, S., & Coleman, S. (Red.) (1999). *The anthropology of friendship*. Berg.
- Bleek, W. (1975). *Marriage, inheritance and witchcraft: A case study of a rural Ghanaian family*. Leiden- Afrika Studie Centrum.
- Brain, R. (1977). *Friends and lovers*. Paladin.
- Cepaitiene, A. (2008). 'Wagon brothers, wagon sisters': Symbolic and actual siblingship in a situation of life crisis. Paper at EASA Conference, Ljubljana, augustus 2008.
- Desai, A., & Killick, E. (Red.) (2010). *The ways of friendship: Anthropological perspectives*. Berghahn.
- Jordan, D. K. (1985). Sworn brothers: A study in Chinese ritual kinship. In H. Jih-Chang, & C. Chuang Ying-Chang (Red.), *The Chinese family and its ritual behavior*. Academia Sinica, Monographic Series B, No. 15.
- Killick, E. (2010). *Ayompari, compadre, amigo: Forms of fellowship in Peruvian Amazonia*. In A. Desai, & E. Killick (Red.) *The ways of friendship: Anthropological perspectives* (pp. 46-68). Berghahn.
- Kipp, R. (1986). Terms of endearment: Karo Batak lovers as siblings. *American Ethnologist*, 13(4), 632-645.

- Marshall, M. (1977). The nature of nurture. *American Ethnologist* 4(4), 643-662.
- Pitt-Rivers, J. (1973). The kith and the kin. In J. Goody (Red.), *The character of kinship* (pp.89-105). Cambridge University Press.
- Tillmann-Healy, L. (2003). Friendship as method. *Qualitative Inquiry*, 9(5), 729-749.
- Van der Geest, S. (2013). Kinship as friendship: Brothers and sisters in Kwahu, Ghana. In E. Alber, C. Coe, & T. Thelen (Red.), *The anthropology of sibling relationships* (pp. 51-70). Palgrave.

#### Hoofdstuk 4

- Boll, T., Ferring, D., & Filipp, S. H. (2005). Effects of parental differential treatment on relationship quality with siblings and parents: Justice Evaluations as Mediators. *Social Justice Research*, 18, 155-182. <https://doi.org/10.1007/s11211-005-7367-2>
- Brody, L. R., Copeland, A. P., Sutton, L. S. Richardson, D. R., & Guyer, M. (1998). Mommy and daddy like you best: Perceived family favoritism in relation to affect, adjustment and family process. *Journal of Family Therapy*, 20, 269-291. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00087>
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social-adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1), 74-101. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.1.74>
- Dunn, J., & Munn, P. (1985). Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the 2nd Year. *Child Development*, 56(2), 480-492. <https://doi.org/10.2307/1129735>
- Feinberg, M. E., McHale, S. M., Crouter, A. C., & Cumsille, P. (2003). Sibling differentiation: sibling and parent relationship trajectories in adolescence. *Child Development*, 74(5), 1261-1274. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00606>
- Gibson, K. (2009). Differential parental investment in families with both adopted and genetic children. *Evolution and Human Behavior*, 30(3), 184-189. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2009.01.001>
- Gilligan, M., Stocker, C. M., & Jewsbury Conger, K. (2020), Sibling relationships in adulthood: Research findings and new frontiers. *Journal of Family Theory and Review*, 12(3), 305-320. <https://doi.org/10.1111/jftr.12385>
- Gilligan, M., Sutor, J. J., Kim, S., & Pillemer, K. (2013). Differential effects of perceptions of mothers' and fathers' favoritism on sibling tension in adulthood. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 68(4), 593-598. <https://doi.org/10.1111/jftr.12385>
- Gozu, H., & Newman, J. (2020). Parental differential treatment of siblings and fairness perception: Moderating role of personality. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 3129-3141. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01811-4>